

пістолетів, з чапраком колись вогненного кольору, і з золотим шиттям” („Повість”); це сідло історичного Тараса«... (А. Бєлий).

Що більше! сама боротьба тристакільового Бульби написана так, що вона льогічно мусіла б дати у висліді — сон такого ж тристакільового Довгочхуна. Бульбі, запорожцеві, у Гоголя вільно битись лише з поляками та кримцями. Бульба, бючися з ними всіма, мов памятає, що це тимчасове, що „підійметься з російської землі... цар!” („Тар. Бульба”) і потім він, Бульба, і вся його Україна не будуть спеціально потрібні. Він тільки епізод. І дійсно цар, як мертвий місяць, сходить над Україною, і в зимнім блиску лежать там, як сонні гіпопотами в джунглях, хutorянські довгочхуни і миргородські свині. Він, Гоголь, утікає від України, як від „жахливої тиші” („Старосвітські поміщики“), як від „нудно жить на світі, панове!” („Повість про сварку”). Чи не носить він, письменник, сам у собі тієї тиші і нудьги? Ні, відповідає Гоголь, тиша і нудьга в цьому краю тому, що він перестав жити, — ось я доведу це перед цілим світом своїм „Миргородом”.

І коли в „Миргороді” є ще згадка про історичність того народу, що з нього вийшов колежський асесор Микола Гоголь, то все інше має свідому, чи підсвідому тенденцію підкреслити, що тепер, за його часів, колеженського асесора в чинній службі, вищезгаданий цей народ уже не має ані історичности, ані можливостей розвою.

Як підставу до докладних обчислень утрати історичности міг би мабуть подати пан асесор ту хвилю, коли він рішився раз назавжди творити Петербург. Він не оглянувся більше від тієї хвилі. Він ішов вгору, як здавалось йому.

Ішов туди, де був палац влади — Росія.

(Продовження буде).

В. Королів-Старий

НА МОГИЛУ ДОСТОЙНОЇ ЛЮДИНИ

Багато можна й багато слід сказати про славного нашого професора Степана Смаль-Стоцького. Ні початок його клясичної автобіографії („Немолів”), ні ті здебільша дрібні замітки та формальні статті, що появились по його смерті, як некрольоги — далеко непропорціональні до втрати для української нації. На перший погляд це ніби аж дивно: тепер звуть його „найвидатнішим” з наших учених, людиною, що започаткувала цілу епоху в житті однієї вітки українського народу, й дають йому всякі інші епітети в суперлятивнім ступні, а тим часом за життя про нього згадували куди менше, як про всяких нині живих „великанів”, про яких перше по них покоління не згадає, що вони колись жили на світі і так страшенно „двигали” наперед ту чи іншу галузь української

справи. Тому дозволяю й собі кинути листочок лавру на свіжу могилу тієї Дostoйної Людини¹⁾.

Хоча ласкава доля ще замолоду зводила мене з великою кількістю визначніших українських діячів з різних земель, однак з проф. Степаном Стоцьким довелося мені зійтись аж в році 1919-му, на чужині, в Празі Чеській. Професор тоді заступав уряд З. У. З. і враз зо своїм секретарем, давнім празьким емігрантом — з фаху лісником та залізничником — дуже успішно виконував функції дипломата, дарма, що може якраз між своїми різноманітними здібностями не мав саме однієї: здібности „дипломатичного” еднання з людьми. Таж усі його здібности покривала ціле життя одна головна: почуття патріотичного обовязку. Тож, мовляв, „волій, Варваро, бо треба!” — і Степан Стоцький протримався на становищі відповідального дипломата, доки аж прибула в Прагу дипломатична Місія У. Н. Р., якій з радістю відступив він свої функції. Але ж, передати — передав, однак участі в місії не відцурався і в ролі радника ще довго ходив до місії, де й... пролив не одну гірку сльозу. Говорю не метафорично, але — дослівно. Та це — не тема моєї замітки.

З першої зустрічі між професором і мною навязалась взаємна приязнь, що й не увралася до його смерті. Симпатію до нього я мав ще, так мовити, „поза очі”: не раз чував про нього в Україні. Найбільше ж ту симпатію підогрів у мені Симон Петлюра, що цинив професора мабуть вище за всіх інших своїх сучасників. Свого часу я публікував, що в році 1918, Петлюра вважав Степана С.-Стоцького за одинокого кандидата на першого президента Української Народньої Республіки. Та ж, і без тієї сугестії постать професора враз притягла мене до себе, бо ж відразу пізнав я в ньому той тип українця, що завжди був мені найприємніший і найцікавіший. Вже при першій зустрічі професор видався мені цілком неподібний до жадного з тих буковинців, що їх довелося пізнати раніш. Але ж і потім, коли я довідався, що С. С.-Стоцький з походження галичанин, пригадав я собі, що поміж моїми галицькими знайомими був тільки один, подібний до нього вдачею, тобто людина того ж покрою — Остап Нижанківський. Приглядаючись далі, пересвідчився я, що це людина того ж самого типу, немов відбитий з однієї форми, що були: Микола Садовський (Тобілевич), Борис Грінченко, Марко Кропивницький, Микола Лисенко, Олександр Бородай, Віктор Петрушевський, Віктор Піснячевський — та ще небагато різних дітей Тараса Бульби, Остапових братів. Був це тип Лицаря Запорізького, геніяльно закреслений Миколою Гоголем та Тарасом Шевченком. Тип, очевидно, і самим тим письменникам дуже близький духом і кровю.

Хоч я обертаюся вже понад 40 літ поміж українськими людьми, та ж поза вище згаданими — знаю дуже мало таких

¹⁾ Пишу виключно з пам'яті без жадних документів, крім кількох професорових листів, писаних до дружини та до мене. Тож неточності тут не виключені. Але загальний настрій, беручи імпресіоністично, цілком відпо-
дає правді.
В. К.

„лейстрових” козаків. То ж мабуть люди того типу вже дуже рідкі поміж нами. Тому — здається мені — найдетальніший портрет Степана Смаль-Стоцького бажаний не тільки, щоб виявити належну пошану до його світлої пам'яті, але ж буде й вельми цікавим документом для прийдешніх генерацій. Бо ж ті генерації матимуть дуже мало матеріалів, з яких зможуть правдиво уявити собі найцікавіший український тип минулого часу, живі взірці якого ще були і є в нашій добі, але так скоро вимирають.

Що ж особливо характеристичне було в тій своєрідній людині?

З погляду фізичного був це чоловік досконало розвинутий з типовими властивостями нашої раси. Вищесереднього росту, кремезної будови, з сильними м'язами рук і ніг, з великою грудною кліткою. Тобто міг довго йти в поході; вхопивши в руки ворога, мав силу не випустити його живого; і не задихнувся б швидко під водою, маючи в роті очеретяну дудку. Мав тверду й рівну ходу, а при ній тяжко звалити чоловіка навіть несподіваним ударом ззаду. Руку в пальцях мав міцну, дарма, що з дитинства тримав у ній переважно перо, однак напевне негірше міг би втримати карабелю чи й... булаву. Рухи в нього були прудкі, й ще по шістьдесятьох роках життя умів майстерно крутнутись на повних 180° на оклик чи в небезпеці. Око — гостре, ясне, видюче. Самозрозуміло, що мав гарний вус, мабуть ніколи не вражений бритвою, без уваги на загальну моду. Голос — гнучкий, співочий, здібний до великого („полевого”) покряку. Співав радо до старих літ. Говорив виразно, способом розказовим, добірною літературною мовою, хоча й з регіональними наголосами. Сміявся радо, щиро, отверто й глибоко. Легко розсмішувався і легко вертався до стану поважного або й до цілком сумного. Мав велику схильність до плачу. Інколи в його очах появлялись сльози і при подіях радісних, не лише — сумних.

Такий був Степан Смаль-Стоцький назовні. Якщо він ходив би у жупані з шаблею й у червоних чоботах з острогами, ніхто не сказав би, що то постать з маскаради, але була б то людина, що тільки в тій одежі могла б „почувати себе вдома”.

З його фізичним портретом в повній згоді була і його психіка. Яку вдачу мав малий Степанко, видно з його спогадів про Немолів: був то бездоганий кандидат на запорожця. Мені довелося бачити професора, коли він підходив уже до другого кінця своєї життєвої дороги. *Annos ad sexaginta natus*, цей чоловік зазнав пребагато прикрощів, однак іще й тоді мав незвичайно веселу вдачу, рухливу, непосидючу, повну охоти до життя, як мають правдиві пікніки. Дуже любив товариську гутірку за шклянкою вина, гутірку з жартом, з перцем. Легко запалювався, підносив голос, легко дратувався. Однак за хвилину вже вертався до цілком спокійного настрою, враз входив у настрій діловий, поважний або й глибоко драматичний. Те ж саме бувало й навпаки. Як більшість персонажів Шевченка:

„Заспіває весільно,
А на сльози зверне”,

або, як і персонажі Гоголя: радіючи побаченню з сином, висміє його й почне навкулачки, щоб враз потім заспокоїтись і перейти до поважної справи.

Коли (р. 1923—24) ми з дружиною тяжко бідували в Празі, якось зайшов до нас проф. С. Смаль-Стоцький. Враз „вжився” в нашу біду і, слухаючи про чергову сумну нашу пригоду, мав блискучі очі, потягнені сльозою. Тим часом дружина подала чай з вишневою конфітурою, звареною „на київський спосіб”. Саме той „спосіб” враз узяв гостя „за живе”. Він перервав сумне оповідання, в одну хвилину звеселився й перенісся згадками у веселий епізод, звязаний з вишневою конфітурою. Тепер вже ми всі сміялись, а у оповідача знову були блискучі, сльозою затягнені очі.

Я може й не згадав би тут цієї дрібнички, що свідчить про швидку зміну настроїв професора. Але ж згадую тому, що за кілька день, на тім самім місці та сцена повторилась ще раз. Та ж другого разу нашим гостем був уже не проф. Стоцький, але Микола Карпович Садовський, не менш славний актор, як Степан Стоцький — знаменитий професор. Чи ж не згадується при цьому репліка Івана Карася із „Запорожця за Дунаєм”:

„— Глянули: кругом — Січ... та й заплакали!”

Або у Шевченка:

„...усміхнувся —

Та й заплакав”?!..

Степан Смаль-Стоцький був дуже одарений з дитинства. Завжди здібний — „і до танцю, й до ружанцю”.

Був побожний: тому так залежало йому, щоб довести побожність Шевченка, в якому він дійсно вчував рідного брата, — „одного поля ягоду”. Чи вмів він „шкварити гопака” — я не бачив, але був би дуже здивований, коли б довідався, що ні. Бо ж у льожі „*Reprezentacniho domu*” в Празі я бачив, як під час Кошицевого концерту він дослівно підстрибував на стільці.

Ясна річ, професор був здібний до різної праці, певніше — до всякої праці, якщо вона була потрібна, а особливо — для української справи. Мабуть такі були й усі правдиві запорожці: для ідеї жертвували спокій, здоровля, майно і кров. Не був він модерним „словесним патріотом”, але чинним робітником на всяких полях. Наука — так наука, політика — так політика, література — так література, економіка — так економіка! Нарешті — дипломатія — так дипломатія! Гадаю, що коли для української справи треба було б бути малярем — малював би, авіатором — був би й авіатором. Не пригадую певно, але, здається, свого часу був він диригентом хору чи організатором театру. У Празі ж виробляв першорядні бандури (одну сфотографував і мені прислав світлину). Кажу: бандури першорядні, — бо все, що робив Степан С.-Стоцький, було першорядне. „Немолів” — клясична мемуаристика, якій не дорівнює жадна українська книжка того роду. Організовані й проваджені ним „селянські каси” на Буковині — були взірцеві. Його професорські виклади

були і ґрунтовні, й захопливі. Що був він більш як першорядний науковець — стверджують тепер його некрологи. Свого часу, кажуть, був він визначний, тобто знову першорядний, співак. І багато іншого. Отже, робив усе, що було треба й коли було треба. І все робив від серця, жертвенно й добре. Є це висміяний сьогоднішніми нашими „спецами від журналістики” — український (або і „малоросійський”, коли говорилося про Грінченка, Садовського, Бородея і т. ін. наддніпрянців) „старосвітський універсалізм”, на їхню думку малоцінний, а може навіть і шкідливий.

Зокрема характеристична риса небіжчикова — (зрештою, як і всіх належних до його „типу”) — здібність адмініструвати, провадити, ходити попереду. Також — пасія до музики. І, нарешті, поваб до... подіюма, до слави. Як і в дуже скромного Т. Шевченка:

...,а ще може й славу”...,

як і у всіх правдивих запорожців:

— „А чи пан, чи пропав —

Вдруге не вмірати...”

аби — „Слави здобувати!”...

Згадати б, що для слави робив геніяльний журналіст Віктор Піснячевський! Або пригадати б відому боротьбу українського мученика Бориса Грінченка за авторизацію відомого словника!..

Проф. Смаль-Стоцький мав предобре, мняке серце. Ще дитиною будши, він кидав обід, щоб попередити напад Рябка на гостя. І до старших літ доживши, простягав він землякам помічну руку. Але ж, вийшовши — з-під селянської стріхи, де — „гроші маленькі”, й перейшовши європейську життєву школу (зокрема австрійську, де, як кажуть справедливо чехи, кожен радо б „*dal si vrtati koleno za šestak*”), — професор був дуже ощадний. Однак на потреби національні чи при якомусь емоціональному зрушенні його ощадність захитувалась, переможена щедрістю. Такі були й Остап Нижанківський, і Микола Садовський, і Віктор Петрушевський і інші. Та ж інколи добродійність Степана Смаль-Стоцького прибирала своєрідну форму.

Якось на одному засіданні убогого емігранського товариства, що не мало в касі гроша ані на розсилку повідомлень членам, — я жартом сказав:

— Але... В такім випадку є дуже простий спосіб!

— Який? — з цікавістю крутнувся проф. Ст. С.-Стоцький, голова того товариства.

— А щоб голова товариства або ж офірував, або позичив зо своїх...

Стоцький нахмурився. Помовчав. А за хвилину витяг сто корон і промовив:

— Ага, до речі. Інженер Конн (чи щось подібне, чужинець) передав через мене товариству отсі сто корон.

За якийсь час, здивавши професора, я спитав:

— Скажіть по правді; чи ж дійсно отой ваш Конн чи Коган дав тоді сто корон?...

Професор тільки лукаво посміхнувся...

Одначе, як запорожець, він міг би наложити головою за копійчану люльку, але нові оксамитові штани відразу помастив би дьогтем. Він знав ціну гроша, але панувати над собою йому не дозволяв.

Якось на одному засіданні „Українського Клубу в Празі”, а головою його був проф. Ст. С.-Стоцький, — глянув я на нього збоку — і став мені перед очима живий

„Наш отаман Гамалія,
Отаман завзятий”...

І з того часу завжди бачив я перед собою не професора, не робітника пера, а військового запорозького старшину, рідного брата того, що його змалював з природи інженер Боплян. Прошу поцікавитись військовими світлинами професора. І скажіть: чи він кабінетна людина? А може я сам, вояком не будучи, помиляюсь. Тоді ж, чого в Празькій місії розповідали, що коли туди заходили вояки, оглянувшись сюди-туди, прямували безпосередньо до „професора”? І сам він розповідав, що його любили всі без вийнятку вояки, свої й чужі. І додавав — „Москалі ж не дурно говорять: „рыбак рыбака видит издалека”. І — правда, таки ж бо вояки не люблять „учених шпаків” — професорів.

Та ще є доказ і „противний”. Відомо, що „Ахіллевою пятою” С. Петлюри була фатальна відсутність здібности пізнавати людей і призначати їх на відповідні місця. Тому й Ст. Стоцького, який — якщо жив би в давніших часах — кандидатував би на отамана Січі Запорозької, а за свого життя — на гетьмана модерної України або на Головного Отамана, — Петлюра уявляв собі як найвідповіднішого президента У.Н.Р.

Ні! Заплющіть очі й уявіть собі такий образок:

Ось на баскому коні, мов у нього вшитий, гарцює перед полком полковник Степан Смаль... Іде попереду й військо своє
...„веде, куди знає...”

Ось поглянув на степ, тирсою порослий, і крізь траву оком бистрим, соколиним бачить: нема небезпеки! Кругнув конем, як стрілкою на годиннику, й дзвінкий голос, аж останній в шикку козак-сірома стрепенувся, дав наказ „батько-полковник”:

— „А втніть лише пісню!”

Вдарила оркестра бандуристів; на тлі її криє все полковників голос, а козацтво підхоплює ним же зложені слова (бо ж таки поет він був!). І радіють вільні душі серед вільного поля, що пішли туди —

„погуляти!” —

та ж перший побачив полковник: десь далеко „курить доріженька”... Крикнув, махнув рукою. Ще мить — і все козацтво, готове до смертного бою, залягло з вивченими кінями під високим крутаєм, чигаючи „на воріженьків”. Не помітив того косокий, виткнувся татарський загін, — і гукнув полковник Смаль:

„— Гей ну, хлопці, до зброї...
Нехай ворог гине!...”

— Попереду всіх блищить його карабеля,

„рубає мечем...”

і смалить

батько Смаль без втоми й без відпочинку, лише чути крізь зойки, стогін, прокляття і брязкіт зброї, його улюблені слова:

— „Собаки!.. Бандити!...”

Такий мав бути Степан Смаль-Стоцький.

Теоретично професор признавав вкупі з Шевченком (і всіма іншими людьми „свого типу”), що

— „Добро найкращеє на світі —

То — братолюбіє”,

але в практичному житті занадто часто переконувався, що

„Не так тії вороги,

Як добрії люди...”

Бо ж „добрії люди” вимагають, щоб талановитий чоловік і „ведуча сила” була „елястична”, щоб вона поводитись, як „покірливе телятко, що дві матки ссе”, щоб вона годила всім і кожному, тобто фактично її вели неталановиті. І це дуже боліло Стоцькому. Бо ж Україну він любив палко й щиро. Але любив її ідеалізовано, збірно — позитивні її первні, минулу й будучу її славу. В цім відношенні, як і всі запорожці, він був непоправний оптиміст. Та ж велике питання, чи любив він і... українців-сучасників?! Маю підстави гадати, що в дуже малих війнятках. Та ж кожен чув не раз у Празі його відомий афоризм: — „Всіх людей треба ділити на два гурти: свої — собаки, чужі — бандити”... Є ще інші факти, але про них може іншого разу.

Скажете: — жарт!.. Такий самий, як і у Шевченка:

„Раби, підніжки і т. д.”

Такий, як і в Куліша:

— „Через лінощі — нетяги,

Через хміль — бурлаки!..”

щоб не уживати дечого, більш приперченого...

Та ж такі „жарти” чули ми й з уст І. Франка, і Лесі Українки, і Євгена Чикаленка, і Михайла Галущинського, Євшана і т. ін...

Про Степана С.-Стоцького знаю факти, як знаю й про М. Галущинського, Є. Чикаленка, Л. Українку, Федюшку, — що вони мали причини повторяти за Шевченком:

— І на Україні — добрі люди,

Отже такі й на чужині!..”,

маючи на думці — не „бандитів”...

Тож не диво, що, помираючи, Стоцький заборонив говорити над своїм гробом промови й класти вінки: в щирість тієї шани не вірив. І за життя (на чужині) обминав зустріч з своїми, коли це не було конечне для справи. „Ні до кого не ходжу. Приймати в себе — уникаю!” — це не один чув від нього в Празі. Та може така „фобія” почалась у нього ще й раніш. Принаймні І. Підгоренко в своїй згадці-некрольозі зазначає в чернівецькому

„Часі” (30. VII. ц. р.): „Всякі сплітки, кольпортовані в ту добу сварок між буковинцями та галичанами, ніби проф. Стоцький відносився з неохотою до студентів буковинців, не мають поважної основи”... Нехай собі: поважно і не мають. Коли С. С.-С. був послом в австрійському парламенті, то дійшло до того, як каже М. Лозинський („Памяткова книжка Союзу Визв. Укр.”), що „цей посол виступив також з клубу українських послів з Буковини, так, що в тім клубі зосталося 4 послы, а той посол засідає в парламенті оркемо...”.

Але у людей „запорозького типу” та „фобія” була майже конечна, неминуча. Бо ж коли згадати правду, що її подає Шевченко, то запорожці *par excellence* не раз

...по своїй, по землі

Свою кров розлили...” (і далі)...

Бо ж не були вони байдужі ні до добра, ні до зла, бо ж в кожному з них було багато від „Сирано де Бержерака”... Бо ж коли б вони мали рівну вдачу, то не могли б не сидіти на своїх порогах. Бо ж коли б вони не були несамовито запальні, ніколи не побачили б їх бусурмени в Скутарі чи Трапезунті. Бо ж коли б вони, будучи байдужі до вигід і добра матеріяльного, не мали імпульсу в славі — своїй і цілої України — ніколи б не доказали вони й частки того геройства одчайдушного, що йому й досі дивується світ...

Але нині „запорожець” — між нас?!.. Сучасний модерний чоловік тяжко витримує таку появу. Багато бо в „запорожцеві” анахронізму. Тому всі згадані вище — Кропивницький і Садовський, Петрушевський і Синицький, Грінченко і т. ін., за єдиним винятком — М. Лисенка, що був запорозьким кобзарем, а не козаком-рубакою, вони за життя мали більше „воріженьків”, ніж приятелів. Приятельство зачиналося від посмертних промов та похоронних вінків, яким ціну знав Стоцький, що все життя робив не для осіб, а для ідеальної й ідеалізованої України. На біжучі ж потреби давав „інженер Конн чи Коган”... Тому й Стоцького за життя не величали. Та і як було його величати, коли ж він „звичаем запорозьким, любив правду у вічі різати?!”

Коли десь в лютому чи березні р. 1919 до Праги прибув з України проф. Михайло Грушевський, тоді загально признаний „*homo primus*” всієї України, місія зробила йому урочисту вечерю. А коли ж гість став недвозначно говорити в комунофільському дусі, професор Стоцький сказав „шановному гостеві” таке привітання, яке, хоч і записане в мене дослівно, я тут не важусь повторювати... Його „спокійна, наукова” полеміка з проф. Кордубою в справі „найважливішого моменту в історії України”; його „правда” про українську літературну мову, сказана проф. А. Кримському та й ще деяким меншим „великим, знавцям” фільології, — не могла придбати йому приязні між працівниками його фаху. Тож, як людина дійсно мудра, Степан Смаль-Стоцький багатьох увільнив від приємности говорити „словеса лукавствія” над своєю свіжою могилою. Дуже багато мав він, як і всі

запорожці, темпераменту, а темпераментні люди, коли мають дійсні заслуги, — мусять чекати їхнього признання аж від другої генерації. Так буде і зо Степаном Стоцьким.

Люди „запорозького типу” всі органічно споріднені з Тарасом Шевченком. Вони любили його не паперовою любовю багатьох „шевченкологів”, але, як брата, як брата по крові. І розуміли його, як рідного брата. Хто ж міг ліпше прочитати його твори, як Садовський та Кропивницький? Хто найліпше зрозумів їхню музику, як Лисенко та Нижанківський? Хто ліпше й глибше збагнув дух, ритм і пророчі інтенції Тарасові, як Степан Смаль-Стоцький?

І це — природне. Бо ж і їх усіх любив Шевченко, їх — тоді ще „ненароджених земляків своїх”. Тому й усіх їх до деталей можна змалювати цитатами з Шевченка, без жадного додатку. Бо ж це все — лицарі славного війська Запорізького Низового, до яких льнув цілим серцем Шевченко і яких вже й тоді не розумів Панько Куліш, що лаяв їх по смерті, коли ж їхньою долею було приймати лайку за життя, а похвали — в думах і піснях — по смерті. Але ж всі вони наприкінці життя прагли ізоляції, бо ж це був спосіб після бурхливо прожитого життя зберегти до смерти нічим не заплямлене ім'я. Інакше, їм — ослабленим старістю — показали б „воріженьки”!.. Ні, не похвал шукали вони на старі коліна. „У Межигорського Спаса” лише обминали лайку, на яку вже тяжко було „давати здачі”. Тому про Степана Смаль-Стоцького за життя написано (покищо) значно менше, як про деяких „модерних мово- і літературознавців”. А тим часом чисту правду говорить м. г. („Мета” з 28. VIII. 1938): „Невсипуща наукова праця С. Стоцького в основних ділянках українського мовознавства ставить покійного на становищі безперечно найбільшого українського вченого наших часів”.

Ізоляція дозволяла Стоцькому до кінця днів лишитись безкомпромісовим, не піддатись сьогочасній „елястичності”, що розгостилась тепер і в науці, і в патріотизмі, і навіть в релігії. Ясна річ, раніш було те легко проводити маршалкові „ц. к.” уряду, чи послові до парламенту, але не професорові емігрантського університету на чужині. Та ж, кажу, професор був „здібний і до танцю, й до ружанцю”. Вчасно він зрозумів, що наукову працю й „самостійність” можна мати тільки тоді, коли ти „заосмотрений”. Бо голяк — не патріот і не мудрець. Таки ж правду свого часу сказав Екклезіаст: „Добра річ мудрість з достатком”. На щастя української науки зумів і Степан Стоцький вчасно забезпечити собі і на чужині (працею прикрою і нелюбою) матеріальну базу та ео ipso — імунітет — проти всяких напасників. І дуже сміявся старий, коли, говорючи на цю тему, я йому заспівав улюбленої полтавськими бурсаками пісеньки:

„Запорозький козак
Не боїться „собак”...

Бо, коли б мусів був боятись, не дав би він тих прецінних творів, що написав на еміграції, й не додержався б до таких літ.

Але наприкінці даю слово самому Професорові. Ось один з його листів до мене й дружини без жадних скорочень, тільки з маленькими поясненнями.

Прага, дня 29-го грудня, 1928.

„Вельми Шановне Панство!

Прийміть мою щирю подяку за ласкаву память. Я так відстав від людей (вже тоді ізоляція. В. К.), що вже і дивуюся, як хто мене старого згадає. Тоді*) тим більше тішуся такими щирими словами, як Ваші. (Видать, не дуже його шанували! К.). І Вам із щирого серця бажаю я з новим роком всього найкращого. Може бути, що цей новий рік нам щось ліпшого принесе. (Оптимізм! К.) Бо от згадав я, що моя праця на Буковині марно пропала. А тимчасом бачу, що на Буковині, приголошненій новими панами, посіяний мною засів сходить. Ледви трохи там полегло, а народ рушився. (Оптимізм! К.). Вже й щоденник „Час” виходить, народ жадає українських шкіл, починаєтсья наново рух читальняний, вже мої давні мужицькі приятелі пишуть мені листи і виходить, що я таки не дармо працював. Тішусь тим невимовно. (Патріотизм і подіум! К.). Тепер маю більшу надію, що і з моєї теперішньої праці буде ще колись користь. В цім році я досить надрукував. В Київській „Україні” Грушевського вийшли три мої праці. Треба було з Нідерлем про східніх Словян на розум поговорити (правду в вічі! К.), треба було і про українську літературну мову Кримському всю правду сказати. І четверте видання моєї української граматики для середніх шкіл вийшло з друку. Злагодив я також велику інтерпретацію Шевченкового Послання, яка аж в цім році буде друкувати ся. Про досить багато менших річий не згадую. І зараз у мене дві розпочаті роботи. А Ви загадуєте нову про історичну повість Гриневичевої, якої я ще і не бачив („Шоломи в сонці”, К.). Але як Ви так дуже захоплюєтеся нею, то річ ясна, що повість заслуговує того, щоб нею зацікавити ся. Отже перш усього я собі її придбаю та прочитаю, а потім побачимо, що дасть ся зробити, щоб Ваше бажання сповнило ся. (Ми просили дати розвідку про староукраїнську мову в звязку з повістю. К.). Біда тільки одна, що в данім разі годі було-б поминути Кобилянську, Стефаніка, а може й ще декого. От н. пр. що з Олесем зробити? (Помічна рука! К.).

За Ваші ласкаві запросини щиро дякую. Може і це мое бажання сповнить ся, а тим часом цілую (по запорозькому звичаю! К.) і поздоровляю сердечно.

Вам душею відданий Стоцький”.

Пером Йому чужа Земля!..

*) Правопис залишаємо без змін. Ред.